

Regionális növekedés, fejlődés, területi tőke és versenyképesség

Lengyel Imre¹

Napjainkra a globalizációs folyamatok hatására a társadalmak, benne a gazdaság működése jelentősen átalakult. Ebben az újraformálódó gazdasági térben, az új globális munkamegosztásban célszerű átgondolnunk, hogyan értelmezzük a régiók gazdasági növekedését, fejlődését és versenyképességét. Mind a gazdasági növekedés, mind a fejlődés régóta kutatott kérdéskör, emiatt főleg a versenyképesség értelmezésében, a másik két kategóriához való viszonyában alakult ki és folyik napjainkban is a vita.

Tanulmányomban áttekintem a három fogalommal, a regionális gazdasági növekedéssel, a fejlődéssel és versenyképességgel foglalkozó mérvadó irányzatok felfogását. Külön kitérek az endogén fejlődés vizsgálatában alkalmazható területi tőke elemeire és rendszerezésükre. A tanulmány végén vázolok egy javaslatot a három vizsgált fogalom értelmezési tartományának lehetséges időtávjára.

Kulcsszavak: regionális növekedés, fejlődés, területi tőke, regionális versenyképesség

1. Bevezetés

A régiók növekedésének, fejlődésének és versenyképességének témaköre rendkívül összetett és szerteágazó. A főbb globalizációs folyamatok, az infokommunikáció elterjedése és a dereguláció térnyerése következtében napjainkban kettős térbeli folyamat figyelhető meg: a gazdasági tevékenységek földrajzi szétterjedésével párhuzamosan megerősödtek a lokális tendenciák is. Másképpen, a térbeli koncentráció gazdasági szerepe felértékelődött, miközben távoli üzleti partnerek között is tartós kapcsolatok működhetnek. A globális-lokális paradoxonnak is nevezett jelenségkör azt fejezi ki, hogy a pénzügyi, termék- és szolgáltatás piacok nagyobb része globálissá vált, de eközben az erőforrások (munkaerő, speciális infrastruktúra, természeti erőforrások stb.) inkább lokálisak, regionálisak maradtak (Lengyel–Rechnitzer 2004). Főleg ezen lokalizációs, regionalizációs folyamatoknak tudható be, hogy napjainkban a szubnacionális területi egységek vizsgálata előtérbe került.

¹ Lengyel Imre, MTA doktora, intézetvezető egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani és Gazdaságfejlesztési Intézete (Szeged). A kutatást a Nemzeti Kutatási és Technológiai Hivatal (NKTH) Baross Gábor Programja támogatta (BAROSS-DA07-DA-ELEM-07-2008-0001).

A globális verseny arra is rávilágított, hogy manapság a szubnacionális területi egységek között nem komparatív, hanem kompetitív, avagy újabban kollaboratív előnyökre épülő stratégiák alapján formálódik a nemzetközi munkamegosztás (Lengyel 2010a, Stimson et al. 2006). Ha egy régió gazdasági növekedést, annak lehetséges következményeként tartós társadalmi fejlődést szeretne elérni, akkor tudatos közösségi beavatkozásokkal, gazdaságfejlesztési stratégiákkal erősítenie kell globálisan versenyző húzóágazatai versenyelőnyeinek forrásait. Másképpen fogalmazva, a régió versenyképességének javítására kell törekedni. Ezen stratégiák végiggondolása pedig felhívta a figyelmet arra, hogy a növekedés, fejlődés és versenyképesség fogalmi háttérét célszerű tisztázni.

Tanulmányomban áttekintem a három fogalommal, a regionális gazdasági növekedéssel, a fejlődéssel és versenyképességgel foglalkozó mérvadó irányzatok fel fogását. Külön kitérek az endogén fejlődés vizsgálatában alkalmazható területi tőke fogalmára és rendszerezésére. A tanulmány végén vázolok egy javaslatot a három vizsgált fogalom értelmezési tartományának lehetséges időtávjára.

2. Regionális gazdasági növekedés

Az átalakuló háttérfeltételek miatt a regionális gazdasági növekedést magyarázó közgazdasági irányzatok is megújultak (Capello–Nijkamp 2009). A gazdasági növekedés régóta használatos közgazdasági kifejezés, az elmúlt évtizedekben konszenzus alakult ki értelmezéséről. *Gazdasági növekedés* alatt egy ország, avagy régió *összkibocsátásának időbeni növekedését* értjük, és rendszerint a reál GDP (avagy GNP, GNI) értékének éves növekedési ütemét jelenti, aminek mérésére kidolgozott és széles körben elfogadott statisztikai eszköztár áll rendelkezésre (Samuelson–Nordhaus 2000, 716. o.). A gazdasági növekedés lényege: a gazdaság növekvő kapacitása kielégíteni egy társadalom tagjainak termékek és szolgáltatások iránti igényét. A régiók gazdasági növekedésének hagyományos erőforrásai (Lengyel–Rechnitzer 2004): népesség (munka), tőkeállomány, természeti erőforrások és technikai haladás (innovációk).

A *régiók gazdasági növekedésének értelmezésére* az eltérő alapokon álló közgazdasági irányzatok különböző magyarázatokkal szolgáltak (1. táblázat) (Armstrong–Taylor 2000, Ács–Varga 2000, Capello 2007b, Capello–Nijkamp 2009, Lengyel 2010a, Pike et al. 2006):

- Az 1970-es évekig elsősorban a *keynesi gondolatok* térbeli kiterjesztését alkalmazták, elfogadva, hogy a piaci ciklusok káros hatásait gazdaságpolitikai beavatkozásokkal mérsékelni lehet. Fő cél a jövedelmek és a foglalkoztatás növelése volt, amit a régiókban a keresletélénkítés (fogyasztás, beruházások, közkiadások) ösztönzésével próbáltak elérni. A háttérben lezajlott jelentős társadalmi-gazdasági változások miatt az 1970-es évek elejére a keynesi gazdaságpolitika hátrányai egyre inkább nyilvánvalóvá váltak, a korábban sikeres

eszközök már nem működtek, egyidejűleg nőtt az infláció és stagnált a gazdaság.

- Az 1970-es évektől dominánssá váltak a *neoklasszikus irányzatok*. Az *exogén neoklasszikus növekedési gondolatok* abból indulnak ki, hogy az önszabályozó piaci mechanizmusok hatékonyan működnek, a technológiai változás eredményei pedig lényegében externhatásokként terjednek. Ha a tényezők (tőke, munkaerő) és a technológia szabadon áramolhatnak a régiók között, akkor a gazdasági növekedés térben is kiegyensúlyozottá válhat: a tőke a fejlett régiókból a fejletlenebbekbe áramlik, mert ott jobb a megtérülése, míg a munkaerő a fejletlen régiókból a fejlettebbekbe költözik a magasabb bér reményében. Fő fejlesztési eszköz a termelési tényezők térbeli áramlását elősegítő háttérfeltételek kialakítása (főleg műszaki infrastruktúra, a közlekedés kiépítésével), ami elvezet a célhoz, a termelékenység és az életszínvonal növekedéséhez.

1. táblázat A regionális gazdasági növekedés főbb közgazdaságtani irányzatai

Elméleti szempontok	Keynesi irányzat	Neoklasszikus (exogén) irányzat	Neoklasszikus (endogén) irányzat	Neoklasszikus (heterodox) irányzat	Területi irányzat
Időszak	1960-as 1970-es évek	1960-as 1970-es évek	1980-as 1990-es évek	1980-as 1990-es évek	1990-es 2000-es évek
Gazdasági növekedés értelmezése	Jövedelmek és foglalkoztatás növekedése	Termelékenység és az életszínvonal javulása	Termelékenység és az életszínvonal javulása	Versenyképesség javulása	Versenyképesség javulása
Növekedési tényezők	Kereslet (fogyasztás, beruházások, közkidadások)	Tényező ellátottság és termelékenység	Termelékenység növekedésének endogén mechanizmusai (technológiai fejlődés)	Nem hagyományos tényező ellátottság (infrastruktúra, innováció, elérhetőség)	Endogén területi elemek
Elméleti alapok	Exportbázis elmélet, kumulatív okság elmélete	Régiók közötti tényezőáramlás	Makroökonómiai endogén növekedés elméletek	Növekedési potenciál elméletek	Kistérségi endogén növekedési elméletek

Forrás: Capello (2007b, 757. o.)

- Miután térbeli kiegyenlítődés alig volt megfigyelhető, főleg a régiók közötti tényezőáramlás korlátozottsága miatt, ezért a gazdasági növekedés magyarázatára az 1980-as évektől az *endogén neoklasszikus növekedési irányzatok* kerültek előtérbe. A gazdasági növekedést, a termelékenység és az életszínvonal javulását a technológiai fejlődéstől, a hatékony innováció-politikától és a humán tőke minőségének javulásától várják el. Tehát a piaci folyamatokba nem

célszerű beavatkozni, de elő kell segíteni mindazon tényezők megerősödését, amelyek a vállalatokon túlmutató minőségi háttérfeltételeket jelentik.

- Az 1990-es évektől a globalizáció felerősödésével alapvetően megváltoztak a társadalmi-gazdasági háttérfeltételek, amire válaszul először különböző heterodox irányzatok kaptak erőre, majd napjainkra azok az *endogén növekedési területi irányzatok*, amelyek a globális versenyben való növekedést a *térség versenyképességének javulásától* várják el. A technológiát és tudást is régióspecifikusnak, a térségen belülinek (endogénnek) tekintik, emiatt mindegyik térségben a meglévő helyi adottságoktól függő, egyedi növekedési pálya rajzolódik ki.

A fenti irányzatok időbeliségét áttekintve egyértelmű, hogy korábban a makroökonómiai növekedési gondolatok „megkésett lenyomataként” értelmeztük a regionális növekedést, pl. keynesi (export-bázis), neoklasszikus (technikai haladásal) irányzatok eredményeinek adaptálásával (Lengyel–Rechnitzer 2004). Továbbá, mindegyik régió növekedését hasonló szempontok, „sablonok” alapján képeztük el. Újabban már egyértelművé vált, hogy globális viszonyok között régióspecifikus, *endogén tényezőkön* alapul a növekedés, sokféle eltérő növekedési pálya figyelhető meg az erőteljes globális verseny, a nemzetközi munkamegosztásba való régióspecifikus betagozódás és az eltérő természeti, társadalmi, gazdasági háttér miatt.

Napjainkban már az endogén területi elemekre épülő olyan *területi irányzatok* nyernek teret, amelyek az endogén növekedési elméletek főbb eredményeit térben kiterjesztve önálló gondolatrendszerként alkotnak. Amíg az exogén neoklasszikus irányzatok esetében ugyanazt a modellt bárhol alkalmazhatjuk, azaz passzív térről beszélhetünk, addig az endogén irányzatok esetében a *tér már aktív*, mivel a térbeli elhelyezkedés, az elérhetőség, a szomszédság, a településszerkezet (mint agglomerációs előnyök forrása) stb. eltérései miatt mindegyik térség egyedi (Capello 2008, Lengyel 2010b).

Az endogén regionális növekedéshez kapcsolódó területi irányzatok szakirodalma igen bőséges, több irányzat figyelhető meg: agglomerációs előnyök, térbeli tranzakciós költségek, növekvő mérethozadék, tudástőke, emberi tőke és tanulás stb. (Ács–Varga 2000, Minerva–Ottaviano 2009, Varga 2009). Fontos felismerés, hogy a regionális gazdasági növekedés értelmezésében a jövedelmek és a foglalkoztatás helyett előbb a termelékenység és életszínvonal, majd az utóbbi időben a területi egységek közötti versenyből kiindulva egyértelműen a *versenyképesség* vált kulcsfogalommal.

3. Regionális fejlődés

A gazdasági növekedéssel összevetve a *regionális fejlődés* fogalma igen összetett, nem alakult ki még széles körben elfogadott értelmezés, részben azért sem, mivel a közgazdasági felfogások mellett a társadalmi haladáshoz, a jólét javulásához kötődő társadalmi, politikai és újabban környezeti megközelítések is megfigyelhetők (Málovics–Bajmócy 2009). A regionális fejlődés egyes kérdéseivel nemcsak tudományos irányzatok foglalkoznak, hanem gyakran a napi közbeszéd témája is, főleg az alulfejlettséggel, területi egyenlőtlenségekkel, fejlesztés-politikákkal foglalkozó eszmefuttatásokban. A különböző felfogások két csoportba sorolhatók, az egyik a leíró (pozitivist) jellegűeket tartalmazza, amelyek megpróbálják mérni és megmagyarázni a különböző fejlettségi szinteket, azok különbségét, a másik pedig a normatív, bizonyos értékrendhez kötődő irányzatok, amelyek az alulfejlettség mérsékléséhez, a felzárkózáshoz szükséges beavatkozások és programok kidolgozására törek-szenek.

A regionális fejlődés fogalma többértelmű, az egyik igen szemléletes állás-pont: „a növekedést meg kell különböztetnünk a fejlődéstől: a növekedés azt jelenti, hogy váljunk nagyobbá, a fejlődés pedig, hogy jobbra – a minőség és változatosság növelésében” (Pike et al. 2006, 23. o.). Ez a leegyszerűsített felfogás vitatható, ennél jóval összetettebb kérdékről van szó, mivel a fejlődés fogalmát a változás, az evolú-ció komplexebb témakörével hozzák leginkább kapcsolatba.

A fejlődésnek a változásra visszavezetett, széles körben elfogadott általános jellemzői (Chant–McIlwaine 2009, 13. o.):

- a fejlődés egy mindent felölelő változás, nemcsak egy résztényező javulása,
- a fejlődés egy állandó és kumulatív változási folyamat,
- a fejlődés mind társadalmi, mind egyéni szinten változást jelent,
- a fejlődés nem mindig pozitív változás.

Az elmúlt évtizedekben, döntően a II. világháborút követően került előtérbe a fejlődés témaköre, habár már *Adam Smith* „nemzetek gazdagsága” művének gondolatai is idesorolhatók (Szentés 2011). A fejlődéselméleteket elsősorban az elmaradott, gyarmati sorból felszabadult országok felzárkóztatási politikájának alátámasztására dolgozták ki, ahol a változást a modernizáció, az iparosodottság, az urbanizáltság szintje jelezte. A fejlődéselméletek történetének szakaszai nemcsak a közgazdaságtudomány, hanem a regionális tudomány főbb irányzataihoz is köthetők. Négy, egymást átfedő korszak és domináns elmélete adható meg (Altmann 2010, Benko 1999, Chant–McIlwaine 2009, G.Fekete 2008, Mackinnon–Cumbers 2007, Todaro–Smith 2009):

1. *Modernizációs elméletek* (1950-1970): a fejlődés fő akadálya a hagyományos társadalom, emiatt ezeket a társadalmakat szembeállították a „modern nyugati” társadalmakkal, az értékek és attitűdök importálására törekedtek, a fejlődést mindenhol egyforma és egyenletes vonalú változásnak képzel-

- ték. A regionális tudományban a szakaszos fejlődést többek között *Friedmann* írta le, *Rostow* elméletét térben kiterjesztve.
2. *Függőségi elméletek* (1960-1980): a fejlődés elsődleges akadályát külső tényezőkben látták, az alulfejlettség fő oka a kapitalizmus (imperializmus), amely az egyenlőtlen cserét, ezáltal a centrum-periféria viszonyok újratermelődését, okozza. A regionális tudományban *Myrdal* halmozódó oksági elméletének, illetve *Wallerstein* gondolatainak hatásai említhetők meg.
 3. *Neoliberális és szerkezetváltási elméletek* (1980-1990): a fejlődést főleg az állami beavatkozások hátráltatják, az elavult gazdasági szerkezet, a piaci viszonyok és kapitalizmus fejletlensége, emiatt a szabad versenyt kell erősíteni és szerkezet-váltást elindítani, elsősorban külföldi tőkebevonással és privatizációval, ami viszont könnyen duális gazdaság kialakulásához vezet. A regionális tudományban *Lewis* kétszektoros elméletének (hagyományos helyi és exportra dolgozó bázisszektor), valamint *Perroux* növekedési (fejlődési) pólus elméletének hatásai emelhetők ki.
 4. *Poszt-fejlődési elméletek* (1980-tól): a fejlődés a helyi tényezőktől függő, térségenként eltérő, komplex folyamat, amelyben a különbözőséget és változatosságot kell elfogadtatni és kamatoztatni, a térség társadalmának befogadóképességéhez is alkalmazkodva, a helyi társadalom szerveződéseit is aktívan bevonva. A regionális tudományban többek között idesorolhatók a helyi részvételen alapuló (bottom-up) fejlesztési elméletek, iparági körzetek, lokális klaszterek stb.

A fejlődést többen *szűken* értelmezik, a gazdasági növekedéshez közeli tartalommal. *Nafzinger* (2006, 15. o.) szerint pl. a *gazdasági fejlődés* olyan " gazdasági növekedés, amely tetten érhető a kibocsátás összetételének és a gazdasági szerkezetnek a változásában". *Nijkamp* és *Abreu* (2009) szerint a *regionális fejlődést* a természeti tényezők mellett a munkaerő mennyisége és minősége, a tőke elérhetősége, a befektetések összetétele, a vállalkozói kultúra és attitűdök, a technológiai infrastruktúra és folyamatok stb. befolyásolják. A fentiekből is kiderül, hogy a gazdasági fejlődés bővebb fogalom, mint a gazdasági növekedés, mert a gazdasági (jövedelem, összkibocsátás) alapmutatók mellett egyéb gazdaságon kívüli jellemzőket is célszerű figyelembe venni.

A fejlődés *tágabb* értelmezésére is többféle holisztikus elképzelés született (Szentés 2011). Kiemelkedik közülük a Nobel-díjas *Amartya Sen* széles körben elismert felfogása, szerinte a „fejlődést olyan folyamatnak is tekinthetjük, amelynek során bővül az a szabadság, amelyet az emberek ténylegesen élveznek” (Sen 2003, 19. o.). Másképpen, „a fejlődés az emberi szabadságjogok bővülése” (Sen 2003, 66. o.), hogy úgy éljenek, ahogy szeretnék. A szabadság mértéke és a választási lehetőségek köre is fontos, mind az objektív (mérhető) jól-lét, mind a szubjektív jól-lét (boldogság, megelégedettség). A szabadság öt fontos típusára egy-egy politikát, mint eszközt is megad: (1) politikai szabadságjogok, (2) gazdasági feltételek, (3)

szociális lehetőségek, (4) az átláthatóság garanciái és (5) létbiztonság. A fejlődés Sen-féle tágabb értelmezése már jóval túlmutat a közgazdaságtudomány szokásosan elfogadott határain, az öt politikából csak egy kapcsolódik szorosan a gazdasághoz. Ez a felfogás inkább társadalomtudományi vonatkozású: a gazdaság csak eszköz a társadalom és benne az egyes emberek széles értelemben vett jólétének, szabadságának hosszabb távú, fenntartható javítására.

Todaro és Smith széles körben elismert, alapvető művének legújabb kiadásában is tetten érhető Sen értelmezésének elfogadása, a gazdasági javak mellett az önbecsülést és a szabadságot is kiemelik. Könyvük glosszáriumában a *fejlődés fogalma* (Todaro–Smith 2009, 820. o.): „az összes emberi lény életminőségének javulási folyamata. Három egyformán fontos szempontja adható meg a fejlődésnek:

(1) az emberek életszínvonalának emelése – a jövedelmi szint és az élelmiszer ellátás, egészségügyi szolgáltatások, oktatás stb. színvonalának javulása a *gazdasági növekedés* alapvető folyamatainak keresztül;

(2) olyan feltételek létrehozása, amelyek előmozdítják az emberek *önbecsülésének* növekedését az emberi méltóságot és tiszteletet támogató társadalmi, politikai és gazdasági rendszerek és intézmények által;

(3) az emberek *szabadságának* növekedése választási lehetőségeik bővülésével, a fogyasztási javak és szolgáltatások növekvő választéka által”.

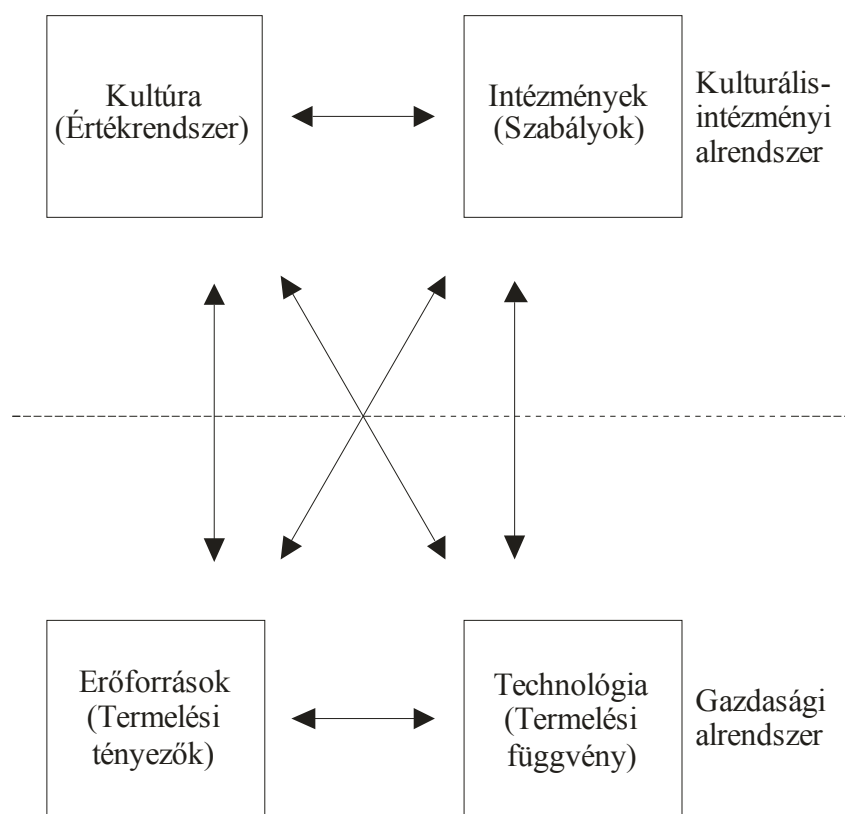
Ez az értelmezés lényegében a gazdasági növekedésből indul ki, amely megteremti az anyagi feltételeit a fejlődésnek, de a szubjektív elemet, az önbecsülést és a választási lehetőségek (szabadság) bővülését is fontosnak tartja, ráadásul minden emberi lényre kiterjesztve. Alapvető eltérések adódnak abból, hogy a társadalmi haladást, a társadalmi jólétet hogyan értelmezzük, amely kérdés általában az értékrend választással is összefügg. Az eltérő gazdasági, társadalmi és intézményi feltételeket többféle modellben lehet megszerezni.

Hayami és Godo (2005) szerint a tágran értelmezett fejlődési folyamat egy komplex rendszer, amelynek megadhatók az alrendszerei: a gazdasági, valamint a kulturális-intézményi alrendszerek (1. ábra). A *gazdasági alrendszer* két része, az inputként megjelenő termelési tényezők (munka, tőke, természeti tényezők), illetve ezeket a tényezőket kombináló technológia (termelési függvények). A *kulturális-intézményi alrendszer* az inputnak is felfogható kultúrából (értékrendszerekből) és intézményekből áll, utóbbiak a társadalom tagjai által elfogadott szabályok, lényegében a „kultúra technológiája”.

A két alrendszer és elemeik között dialektikus kapcsolatok működnek, pl. a technológia visszahat az értékrendszerre és a termelési tényezőkre, többek között a képzettségre is. A két alrendszer közül meghatározó a kulturális-intézményi alrendszer, amely történetileg eltérő módon alakult és szerveződik. A kultúra, az értékrendszer határozza meg az emberek preferenciarendszerét, amelyet pl. a neoklasszikus közgazdaságtan fixnek tekint a termelési függvények definiálásakor.

Amíg a kulturális-intézményi alrendszerek társadalmanként, civilizációnként eltérőek, addig a gazdasági alrendszerek mindenhol nagyjából hasonló vonásokkal írható le, azaz hasonlóan működnek. A kulturális-intézményi alrendszer meghatározó jellege miatt viszont társadalmanként, régióként eltérő fejlődési pályák rajzolódnak ki, amelyek tetten érhetők abban is, hogy pl. több kevésbé fejlett országban is olyan magas átlagos életkor figyelhető meg, mint a fejlett országok többségében.

1. ábra A fejlődést meghatározó társadalmi rendszer összekapcsolódó elemei

Forrás: Hayami–Godo (2005, 10. o.)

Összegezve, a *fejlődés nemcsak mennyiségi, hanem minőségi változást*, a képességek kiteljesedését, egy teljesebb, jobb állapot elérését, a kulturális és intézményi feltételek javulását is jelenti. A gazdasági növekedés, a társadalom termékek és szolgáltatások iránti szükségleteinek kielégítése *szükséges, de nem elégséges feltétele a fejlődésnek*, mivel egyéb szempontok is felmerülnek. A fejlődésnek történetisége van, holisztikus és sokdimenziós, nem egyetlen mutatóval, hanem csak komplex mutatórendszerrel mérhetjük és inkább a változás iránya a lényeges, nem a mértéke (Nemes Nagy 2009). A regionális fejlődésnél is az endogén helyi tényezők kerülnek előtérbe, amelyek vizsgálata a regionális tudományban napjaink egyik divattémájává vált (Pike et al. 2011, Stimson et al. 2011, Stimson et al. 2009). Másképpen megfogalmazva, a *tér aktívnak minősíthető*, az endogén fejlődés jellemzői meghaladják az

endogén növekedésnél írottakat (Capello 2007a, Capello 2008, Lengyel 2010b, Lengyel–Rechnitzer 2004): a helyi közösség elvárásai és aktív részvétele (bottom-up szerveződés), a lakosság egészségi állapota és képzettsége (humán tőke), a térszerkezet és településhálózat (mint agglomerációs előnyök), az intézményrendszer és kiépültsége, a környezet állapota stb.

Amíg korábban a regionális fejlődés fő célja a gazdasági fejlettség területi különbségeinek mérséklése, a kevésbé fejlett régiók gazdasági növekedésének gyorsításához szükséges háttérfeltételek kialakítása volt, addig napjainkra felismerést nyert, hogy egy térségnek önmagához mért fejlődését kell előtérbe állítani, a gazdasági feltételek mellett a társadalmi értékek változására is szükség van, amelyek időben csak lassan módosulnak. Ebből az is adódik, hogy eltérő fejlődési pályák jöhetnek létre, nem kell mechanikusan utánozni néhány sikeresnek kikiáltott modellt (Bajmócy 2011). A fejlődés az evolúció gondolatköréhez áll közel, amely a rivalizálást és kiválasztódást fontosnak tartja, így a regionális fejlődés lényegében a globális verseny kihívásaira adott helyi válaszként is felfogható. Az is elfogadottnak tűnik, hogy a fejlődés nem automatikus és nem lineáris folyamat, a globális verseny miatt a centrum-periféria viszonyok újratermelődhetnek. A fejlődésben hosszabb távon a kultúrát és intézményeket determináló humán és társadalmi tőke a legfontosabb, amit pl. a Human Development Index (HDI) közismertsége is jelez.

Az elméleti irányzatok eredményei napjainkban már feltűnnek a gazdaság- és társadalompolitikai ajánlásokban is. A globális feltételek közötti gazdasági növekedés, haladás, fejlődés mérésére egy kompromisszumot javasol pl. a *Stiglitz, Sen* és *Fitoussi* által szerkesztett jelentés (2010, 310. o.), amely „különbséget tesz a jelenlegi jól-lét és a fenntarthatóság értékelésekor, azaz hogy mennyire lehet mindezt hosszú távon fenntartani. A jelenlegi jól-lét egyaránt kapcsolódik a gazdasági forrásokhoz, például a jövedelemhez, és az emberek életének nem gazdasági jellegű vonatkozásaihoz (mit csinálnak, mit csinálhatnak, hogyan éreznek, milyen a természeti környezet, amiben élnek)”. Ajánlásaikban megfogalmazzák (Stiglitz et al. 2010, 312-315. o.): „az anyagi jólét értékelésekor a termelés helyett inkább a jövedelem és a fogyasztás kerüljön előtérbe”, továbbá „a jövedelmet és a fogyasztást a vagyonnal együtt kell vizsgálni”, és „a jövedelem mérése terjedjen ki a nem piaci tevékenységekre”. A jelentésben a *jól-lét a kulcsfogalom*, amelynek változását több dimenzió együttes mérésével javasolják megítélni (Stiglitz et al. 2010, 315. o.): „i. Anyagi életszínvonal (jövedelem, fogyasztás és vagyon); ii. Egészség; iii. Oktatás; iv. Egyéni tevékenységek, a munkát is beleértve; v. Politikai képviselet és kormányzás; vi. Társadalmi és személyes kapcsolatok; vii. Környezet (jelenlegi és jövőbeli feltételek); viii. Gazdasági és fizikai jellegű bizonytalanság”.

Részben a *Stiglitz, Sen* és *Fitoussi* nevével fémjelzett jelentés alapján az Európai Bizottság is állást foglalt (EC 2010, 11. o.): „A bruttó hazai termék (GDP) rendkívül hatékony és széles körben elfogadott mutató a gazdasági tevékenység rövid- és középtávú változásainak figyelemmel kísérésére, különösen a jelenlegi gazdasági válságban. Minden hiányossága ellenére még mindig a legjobb mérőszám a

piacgazdaság teljesítményének értékelésére. A GDP rendeltetése szerint azonban nem alkalmas a hosszú távú gazdasági és társadalmi haladás pontos számszerűsítésére, és különösen nem a társadalom azon képességének a mérésére, hogy megoldást találjon olyan kérdésekre, mint amilyen az éghajlatváltozás, a forráshatékonyság vagy a szociális integráció”. Tehát manapság nem elegendő a gazdasági növekedést favorizálni, hanem a fenntartható környezeti fejlődésre és a társadalmi haladásra is tekintettel kell lenni.

A Bizottságnak ez a felfogása megjelent az *Európa 2020* dokumentumban is, amiben a területfejlesztés hagyományos céljai újrafogalmazódtak az egymást kölcsönösen erősítő prioritásokban: intelligens növekedés, fenntartható növekedés és inkluzív növekedés. Nemcsak ez a három prioritás adja vissza az endogén regionális fejlődés szemléletét, hanem az új regionális politikát megalapozó *Barca-féle* jelentés hely-alapú (place-based) fejlesztési felfogása is (Barca 2009).

4. Területi tőke, mint az endogén fejlődés lehetséges háttere

Amint kitértünk rá, napjainkban mind a regionális növekedés, mind a társadalmi fejlődés gondolkörén belül az *endogén irányzatok* kerültek előtérbe. Ezen irányzatok egy része közgazdasági fogalmakra, kategóriákra próbálja visszavezetni az adott térségben fellelhető, több esetben egyedi tényezőket, pl. innovációs miliő, iparági körzetek, lokális klaszterek, tudásrégiók. Az egyediséget preferáló irányzatok mellett megfigyelhetők azok, amelyek általános érvényre törekuszenek, pl. a „tőke” (capital) fogalmára alapozzák az endogén tényezők rendszerezését.

A szociológiában már évtizedekkel korábban megjelent a társadalmi, humán, kulturális, kapcsolati stb. tőke fogalma (Csizmadia 2009, Lengyel–Szántó 2006). *Lin* (2008, 5. o.) a klasszikus, marxi tőkefogalomtól megkülönbözteti az „újtőke” elméleteket: a humán tőke (Schultz, Becker), a kulturális tőke (Bourdieu) és társadalmi tőke (Coleman, Putnam) fogalmakat. *Bourdieu* (2002) a gazdasági tőke mellett kiemeli a kulturális és társadalmi tőkét, amelyekhez társadalmi és szimbolikus teret is felvázol. *Putnam* (2006) a társadalmi tőkét a beágyazottságra, a civil szövetkezésre, a bizalomra, mint közjóságra vezeti vissza. Újabban feltűnt a tudástőke értelmezése is (Lengyel–Ságvári 2009, Rechnitzer 2008).

A regionális tudományban is megjelentek, részben a társadalomtudományok kapcsolódó területeiről átvéve, a különböző tőkefajtákra vonatkozó felfogások. *Stimson, Stough és Nijkamp* (2011, 10-11. o.) a „fenntartható regionális innovatív fejlődést” öt tényezőre vezeti vissza:

- *Termelő tőke*: ez összhangban áll a neoklasszikus felfogással, ahol a hagyományos termelési függvény a munkától és tőkétől függ.
- *Humán tőke*: a munkaerő minőségét jelenti, amely az oktatásból, szakképzésből, avagy az új képességek gyors elsajátításából ered, lényeges, hogy ez a humán tőke minél egyenletesebben terüljön szét a népességben belül.

- *Társadalmi tőke*: az emberek közötti interakció és kommunikáció milyensége, amely a társadalmi-gazdasági kapcsolatok, az üzleti hálózatok (formális és informális), bizalmon alapuló együttműködések stb. feltétele.
- *Kreatív tőke*: az új kihívásokra és új lehetőségekre való hatékony választ, a vállalkozókészséget, az újszerű gondolatokat, az innovatív előrelátást stb. teszi lehetővé.
- *Ökológiai tőke*: az élhető környezet, a tiszta levegő és víz, a rekreációs lehetőségek, a városi zöld terek stb. mind szükségesek egy térség tartós és kiegyensúlyozott fejlődéséhez.

A fenti felsorolásból kiemeljük az endogén regionális fejlődésben kulcsszerepet betöltő *társadalmi tőkét*, amellyel kapcsolatban az említett szociológiai irányzatok alapvető eredményeket értek el. A társadalmi tőkét vizsgálva megkülönböztethetjük az *egyéni és kollektív tőkét*, míg a kapcsolódások alapján a hálózati, a bizalmi és a normákon alapuló *polgári tőkét* (van Deth 2008). Jórészt a társadalomtudományi kutatások hatására a regionális tudományban is alaposan elemezték a társadalmi tőke fogalmát és hatókörét (Camagni 2009).

2. ábra A társadalmi tőke dimenziói, formái és funkciói

Forrás: Camagni (2009, 126. o.)

Megadhatunk két dimenziót, amelyek a mikro- (egyének) és makro- (közösségek) szint, valamint a formális és informális fogalompár elkülönítésén alapulnak (2. ábra). Az endogén regionális fejlődéshez szükséges társadalmi tőke esetében egy

régió a makroszinten jelentkező hatásokat befogadja, érdemi hatást nem tud rájuk gyakorolni, emiatt a *mikro szint* a lényeges: a *formális helyi kapcsolatokból*, társadalmi hálózatokból, egyesületi tagságokból és személyes kapcsolatokból eredő információk. De ugyanígy fontosak a bizalmon, elismertségen, részvételen alapuló *informális helyi együttműködések* is.

3. ábra A területi tőke összetevői

R i v a l i z á l á s	Magas rivalizálás (magán javak)	Magán állótőke állomány Pénzben kifejeződő externáliák (hard) Díjköteles javak (kizárólagosság)	Kapcsolati magán szolgáltatások: - a cégek külső kapcsolatai - K+F eredmények transzfere Egyetemi spin-offok	Humán tőke: - vállalkozókészség - kreativitás - magán know-how Pénzben kifejeződő externáliák (soft)	c	i	f
	(klub javak)	Tulajdonosi (saját) hálózatok Kollektív javak: - tájkép - kulturális örökség (magán 'együttesek')	Kooperációs hálózatok: - stratégiai szövetség K+F-ben és tudásban - PPP a szolgáltatásokban és tervezésben Természeti és kulturális erőforrások kormányzása	Kapcsolati tőke: - együttműködési képesség és kollektív tevékenység - kollektív kompetenciák	b	h	e
	(kevert közjavak)	Erőforrások: - természeti - kulturális Társadalmi állótőke: - infrastruktúra	Ügynökségek a K+F transzferére Befogadóképesség az új eszközök iránt Agglomerációs és körzeti előnyök	Társadalmi tőke: (önkéntes részvétel) - intézmények - magatartásminták, értékek - bizalom, reputáció	a	g	d
Alacsony rivalizálás	(közjavak)						
		Tárgyi javak (hard)	Vegyes javak (hard + soft)	Nem tárgyi javak (soft)			

Tárgyasultság

Forrás: Camagni (2008, 38. o.)

A különböző tőkefajták egységes elemzési keretbe foglalásával kísérlet történt a *területi tőke* jellemzőinek rendszerezésére, a tőkefajták egymáshoz viszonyított helyzetének értelmezésére (Capello et al. 2009, Rechnitzer–Smahó 2011, Tóth 2010). A területi tőke fogalmának és összetevőinek pontosításakor Camagni (2008, 2009) a közgazdaságtan hagyományos felfogását vette alapul (3. ábra). Két dimen-

ziót különböztet meg: a javak, tényezők szűkösségétől függő rivalizálást, illetve a javak tárgyiasultságát (anyagiasultságát). A *rivalizálás* a szűkösen rendelkezésre álló magánjavak esetében erős, míg közjavak esetében már alacsony. Megjegyzem, hogy a rivalizálás erős a humán tőke esetében, míg a társadalmi tőkénél már az együttműködés válik jellemzővé. A két véglet között előforduló klubjavak és kevert közjavak esetében a rivalizálás közepes erősségű. A *tárgyiasultságot* rendszerezve a tárgyi (tangible, másképpen anyagi) javak és a nem tárgyi (intangible, másképpen nem anyagi) javak alkotják a két szélső esetet, azaz hard és szoft javak, míg köztes helyzetben a vegyes javak találhatók. A tárgyi (hard) javak a hagyományos közgazdasági felfogást követik, míg a nem tárgyi (szoft) javak esetében a humán tőke, kapcsolati tőke és társadalmi tőke jelenik meg. A vegyes javaknál a hálózatok, kapcsolatok és ügynökségek különböző fajtái találhatók, azaz lényegében a tárgyi és nem tárgyi javak közötti közvetítő mechanizmusok.

A két dimenzió egy háromszor-hármas mátrixot generál, azaz *Camagni* szerint kilenc elembe rendezhetők a területi tőke összetevői. A négy sarokban található a *területi tőke alaptényezői*: a közjavak, a magánjavak, a társadalmi tőke és a humán tőke. Ezen négy tényező között vannak az átmeneti jellegű javak. A négy alaptényező úgy is tekinthető, mint az endogén regionális fejlődés forrásai. A területi tőkének *Camagni-féle* rendszerezése egyaránt figyelembe veszi a mérhető és pénzben kifejezhető (hard) javakat, valamint a nehezen számszerűsíthető (szoft) tőkefajtaikat. Úgy vélem, hogy ezt a rendszerezést figyelembe véve célszerű empirikus vizsgálatokat, teszteléseket végezni, amire már megtörténtek az első kísérletek (Camagni et al. 2011, Tóth 2011).

A területi tőke bemutatott rendszerezése jelentősen túllép mind a növekedés, mind a fejlődés vizsgálatoknál szokásosan alkalmazott regionális gazdaságtani felfogásokon (munka, tőke, technológia, infrastruktúra stb.). A közgazdaságtani alapokra is ügyelve bevezeti a nem tárgyi javak esetében a humán tőkét, kapcsolati tőkét és társadalmi tőkét, különbséget téve közöttük a rivalizálás erőssége szerint. Véleményem szerint a kínálatorientált szemléletű területi tőke gondolatköre kiválóan összegzi és rendszerezi az összes olyan tényezőt, amelyek az endogén fejlődés vizsgálatánál, illetve az alulról szerveződő fejlesztési elképzelések kidolgozásánál fontosak lehetnek. Ez a gondolatkör elismeri, hogy létezik területi verseny, nem automatikus a fejlődés, emiatt a haladáshoz tevékenyen tennie kell a helyi közösségeknek is, egyféle „versenysztratégiát” kidolgozva a területi tőke megerősítésére.

5. A regionális versenyképesség eltérő felfogásai

A *versenyképesség nehezen definiálható gyűjtőfogalom*, a versengésre való hajlamot, készséget fejezi ki, a versenyben való pozíciószerezés és tartós helytállás képességét, amit elsősorban a (valamilyen módon mért) sikeresség és az arra való képesség mutat. A versenyképesség egyaránt jelzi a tartós gazdasági növekedésre, vala-

mint a fenntartható fejlődésre való képességet is, ezen széles elméleti háttér miatt a versenyképesség fogalmára, értelmezésére igen sokféle felfogás alakult ki. Mivel eltérő módon fogalmazhatók meg a vállalatok és a területi egységek (országok, régiók) közötti verseny feltételei, ezért a vállalati versenyképesség fogalma eltér a területi egységek versenyképességének fogalmától és jellemzőitől (Camagni 2002, Gardiner et al. 2004, Huggins–Thompson 2010).

Az évek során nagyon sokféle versenyképességi fogalmat dolgoztak ki, részben a közgazdasági irányzatok eltérő verseny felfogása miatt (Fenyővári–Lukovics 2008, Lukovics 2008). Napjainkra közeledtek az álláspontok, a *közgazdaságtanban* általánosan elfogadottnak tekinthetjük *Samuelson* és *Nordhaus* megállapítását (2000, 702. o.): „különbséget kell tennünk a termékek versenyképessége és előállításuk termelékenysége között. A *versenyképesség* arra utal, hogy mennyire állják a versenyt az ország termékei a piacon; ez elsősorban a belföldi és külföldi termékek relatív áraitól függ. A termékek versenyképessége egészen más dolog, mint az *inputok termelékenysége*, ezt a ráfordítás egységére jutó kibocsátással mérjük. A termelékenységnek alapvető szerepe van az ország életszínvonalának emelkedésében; nem járunk messze az igazságtól, ha kijelentjük, az ország reáljövedelme termelékenységének növekedésével arányosan nő”. Ezen szemlélet szerint is elkülönül a termékek (vállalatok) versenye és versenyképessége a területi egységek, így országok és régiók versenyétől és versenyképességétől, utóbbit közgazdaságtani megközelítésből az inputok termelékenységével mérhetünk, amely a gazdasági növekedés egyik mutatója.

Az elmúlt évtizedekben a területi egységek esetében a versenyképesség fogalmának értelmezhetőségéről, hatóköréről széles körű vita bontakozott ki. *Krugman* közismert álláspontja szerint az országok között nincs értelme versenyről beszélni, emiatt a *versenyképesség nem makroökonómiai kategória*, amiből az is következik, hogy régiókra sem alkalmazható (Krugman 1994). Elméleti megfontolásokat alapul véve, a komparatív előnyökből kiindulva a *termelékenységet, a termelékenységi szintet és növekedési ütemét* tartja a makrogazdaságok esetében alkalmaznának azon közgazdasági kategória leírására, amit egyébként versenyképességként értelmezhetünk, azaz szerinte a versenyképesség lényegében gazdasági növekedést jelent. Olyan vélemények is megjelentek, főleg geográfusok részéről, mivel a régiók között nincs verseny, ezért a versenyképesség inkább csak „jelszó” a regionális politika elvárásaihoz igazodó gazdaságfejlesztési elképzelések kidolgozásakor (Barkley 2008, Bristow 2010, Kitson et al. 2004).

Az említett felfogásokkal szemben a *regionális tudományban* általánosan elfogadottnak tekinthető, hogy a régiók, városok versenyképessége több, mint az inputok termelékenysége, mivel lényegében olyan regionális gazdasági növekedést jelent, amelynek hatására a régióban javul az átlagos életszínvonal (Camagni 2002, Malecki 2002). Ugyanis magas lehet akkor is a termelékenység, az egy ledolgozott órára jutó kibocsátás, ha kevesen dolgoznak nagyon alacsony bérért (pl. kitermelő iparban), avagy magas a tartós munkanélküliek száma, amint az a duális szerkezetű

fejlődő országokban megfigyelhető. Ez pedig csak rövid idejű sikert jelent, mivel az egyoldalú gazdasági szerkezet és kibocsátás társadalmi költsége pár év múlva igen magas lesz. A regionális tudományban elsőként *Storper* (1997, 20. o.) megfogalmazása terjedt el, aki szerint a regionális, városi versenyképesség: “egy (város)gazdaság képessége odavonzani és megtartani bizonyos tevékenységekben stabil vagy növekvő piaci részesedésű cégeket, miközben fennmarad vagy növekszik azok életszínvonala, akik részt vesznek bennük”. Ezt a megközelítést újabban kiterjesztették, hogy a régióban élő összes lakos életszínvonala, jóléte javuljon, ne csak a prosperáló cégeknél dolgozóké (*Bajmócy* 2011, *Lengyel* 2010a).

Camagni (2002, 2404-2406. o.) a témakör szakirodalmát áttekintve a régiók versenyképességének vizsgálatakor öt speciális regionális tudományi szempontot emel ki, amelyek lényegében az endogén fejlődéshez, a területi tőkéhez kapcsolódnak:

1. Rövid távon az *exportképes bázisszektor* a fontos, emiatt átmenetileg a külföldi működőtőke is felértékelődhet, de hosszabb távon a versenyképességet javító kínálati tényezők döntőek (pl. oktatás, együttműködési kultúra, vállalkozókészség).
2. A *helyi szektorbeli cégek olyan speciális erőforrásokat* nyújthatnak, amelyek nem érhetők el a globális piacon, emiatt a régió belüli bázis és helyi szektorok cégei közötti kooperáció kiemelkedő fontosságú. Továbbá a régióban a cégek és önkormányzati szervezetek közötti együttműködés hosszabb távon meghatározó jelentőségű.
3. Mindegyik régióban fellépnek a *társadalmi tőkéhez* kapcsolódó különleges, egyedi tényezők, amelyek túlmutatnak az üzleti kapcsolatokon. Alapvető szerepük van viszont a külső információk dekódolásában és értékelésében, a magánszféra és a közszféra döntéseinek összhangjában, a régió belüli „kollektív tanulási folyamat” kialakulásában.
4. A térségek, városok nemcsak *versenyeznek, hanem egyúttal kooperálnak egymással*, erősítve kompetitív előnyeiket, amely folyamat elsősorban nem a szokásos közgazdasági mennyiségi ismérvekkel írható le, hanem a fejlődést befolyásoló együttműködések, szinergiák, a kormányzati és vállalati döntések minőségi jellemzőivel.
5. A cégek számára a térbeli elhelyezkedés üzleti mérlegelési szempontként jelenik meg, miközben optimalizálják termelési és kereskedelmi költségeiket. De a *térségek nemcsak passzív térbeli helyek*, hanem aktívak abban az értelemben, hogy érdekeiknek megfelelően megtartják, avagy odavonzzák a versenyképes cégeket. A gazdasági szervezetek nemcsak árak és bérek alapján versenyeznek, hanem figyelembe veszik a helyi önkormányzatok, intézmények direkt és indirekt szolgáltatásait is.

Az a felismerés, hogy a jólét mindenkire terjedjen ki, ne csak a prosperáló cégeknél dolgozókra, az országok versenyképességének vizsgálatánál is megfogalma-

zódott. Pl. a széles körben elismert versenyképességi rangsort készítő lausanne-i International Institute for Management Development (IMD) értelmezése (Garelli 2003, 702. o.): „a nemzetek versenyképessége a közgazdaságtannak azon tényezők és politikák vizsgálatával foglalkozó része, amely meghatározza egy nemzet képességét a vállalkozások nagyobb értékteremtését és az állampolgárok nagyobb jólétét létrehozó és megőrző környezet fenntartására.” Tehát olyan gazdasági növekedésről van szó, amelyből mindegyik állampolgár jóléte javul fenntartható környezeti fejlődés mellett. Az országok versenyképességének mérésére évente elvégzett vizsgálatoknál *négy versenyképességi tényezőcsoportot* különítettek el (IMD 2010): gazdasági teljesítmény, kormányzati hatékonyság, üzleti szféra hatékonysága és infrastrukturális feltételek. A tényezőcsoportokból és az alkalmazott indikátorokból egyértelműen kiderül, hogy az IMD szemlélete egyaránt eltér a hagyományos növekedési és fejlődési felfogásoktól (Lengyel 2003, Lengyel 2010a).

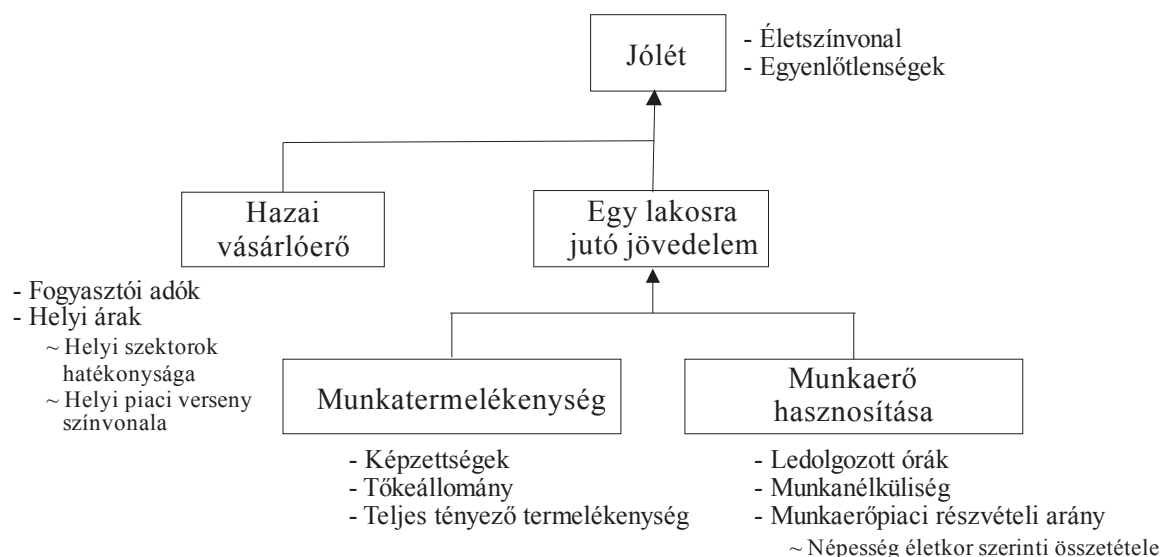
Az országok versenyképességének mérésére, rangsorok kidolgozására irányuló másik elismert éves jelentést a *Világgazdasági Fórum* készíti. Definíciójuk szerint a versenyképesség (WEF 2010, 4. o.): „az intézmények, politikák és tényezők halmaza, amelyek meghatározzák egy ország termelékenységének szintjét”. Ez a definíció egyértelműen a gazdasági növekedésen alapul, azaz a termelékenységgel méri a versenyképességet, de már 12 tényezőcsoportot, mint versenyképességi pillért vesz alapul, messze meghaladva a hagyományos termelési tényezők körét. A pilléreket a *kompetitív fejlődés elmélet* (lásd Lengyel 2003, Lengyel–Rechnitzer 2004) alapján 3 csoportba sorolták: a tényező-vezérelt gazdasághoz fontos alapvető feltételeket (intézmények, infrastruktúra, makrogazdasági környezet, egészségügy és alapfokú oktatás), a hatékonyság-vezérelt szakaszhoz sorolható feltételeket (felsőoktatás és tréning, termékpiaci hatékonyság, munkaerő-piaci hatékonyság, pénzügyi piac fejlődése, technológia transzfer, piacméret), valamint az innováció-vezérelt szakaszhoz tartozókat (üzleti igényesség, innováció). Az országok versenyképességi rangsorának, indexének kialakításakor a pillérek három csoportját eltérő súlyozással vették figyelembe.

Az Európai Unióban a Világgazdasági Fórum módszertanából kiindulva 2010-ben elkészült NUTS2-es szintű régiókra a *Regionális Versenyképességi Index* (Annoni–Kozovska 2010). A régiók esetében több olyan mutatónak nincs értelme, amelyek makroszintűek, emiatt elhagyták a termékpiaci hatékonyságot és a pénzügyi piac fejlődését, valamint kettéválasztották az egészségügyi és alapfokú oktatást, így 11 pillér jött létre, amelyek között elkülönítették az input-jellegű pilléreket az output-jellegűektől. Az *input-jellegű pilléreket* három csoportba sorolták: makrogazdasági háttér (intézmények, makrogazdasági stabilitás, infrastruktúra), humán tőke (egészségügy, alsófokú és középfokú oktatás, felsőfokú oktatás és élethosszig tartó tanulás) és a technológia transzfer. Az *output-jellegűekhez* tartozik négy pillér: munkaerő-piaci hatékonyság, piacméret, üzleti igényesség és innováció. A Világgazdasági Fórumhoz hasonlóan a régiók versenyképességi indexének kialakításakor a pillérek csoportjait eltérő súlyozással vették figyelembe.

Amíg országok szintjén lehetőség van megfelelő politikák kidolgozására, a jólét általános javítására, addig szubnacionális szinten, várostérségek esetében csak minimális hatást lehet gyakorolni a gazdaság- és társadalompolitikákra (Szirmai 2009). Emiatt a jólét akkor tud a társadalom nagyobb részére szétterjedni, ha magas a foglalkoztatás, azaz munkajövedelemmel rendelkezik az állampolgárok többsége. Tehát a megtermelt tényezőjövödelmek (tőke- és munkajövedelmek) mellett, amelyek a gazdasági növekedést mutatják, a foglalkoztatás is fontos mércéje a versenyképességnek.

A fentiek alapján napjainkban a szubnacionális területi egységek versenyképessége két, időnként egymásnak ellentmondó közgazdasági kategória, a termelékenység és a foglalkoztatás együttes elvárását fejezi ki. Ezen a szemléleten alapulva széles körben elterjedt a *versenyképesség egységes fogalma* (EC 1999, 75. o., Lengyel 2000): „a vállalatok, iparágak, régiók, nemzetek és nemzetek feletti régiók képessége relatíve magas jövedelem és relatíve magas foglalkoztatottsági szint tartós létrehozására, miközben a külgazdasági (globális) versenynek ki vannak téve”. Hasonló fogalom jelent meg az EU második Kohéziós Jelentésében (EC 2001, 37. o.), ahol a régiók versenyképessége „magas és növekvő életszínvonalat és magas foglalkoztatási rátát jelent egy fenntartható bázison”. Az *Európai Versenyképességi Jelentések* is átveszik ezt a megközelítést (EC 2008, 15. o): versenyképesség „egy nemzet vagy régió életszínvonalának fenntartható növekedését jelenti a nem önkéntes munkanélküliség lehető legalacsonyabb szintjén”.

4. ábra Az anyagi jellegű regionális jólétre ható tényezők

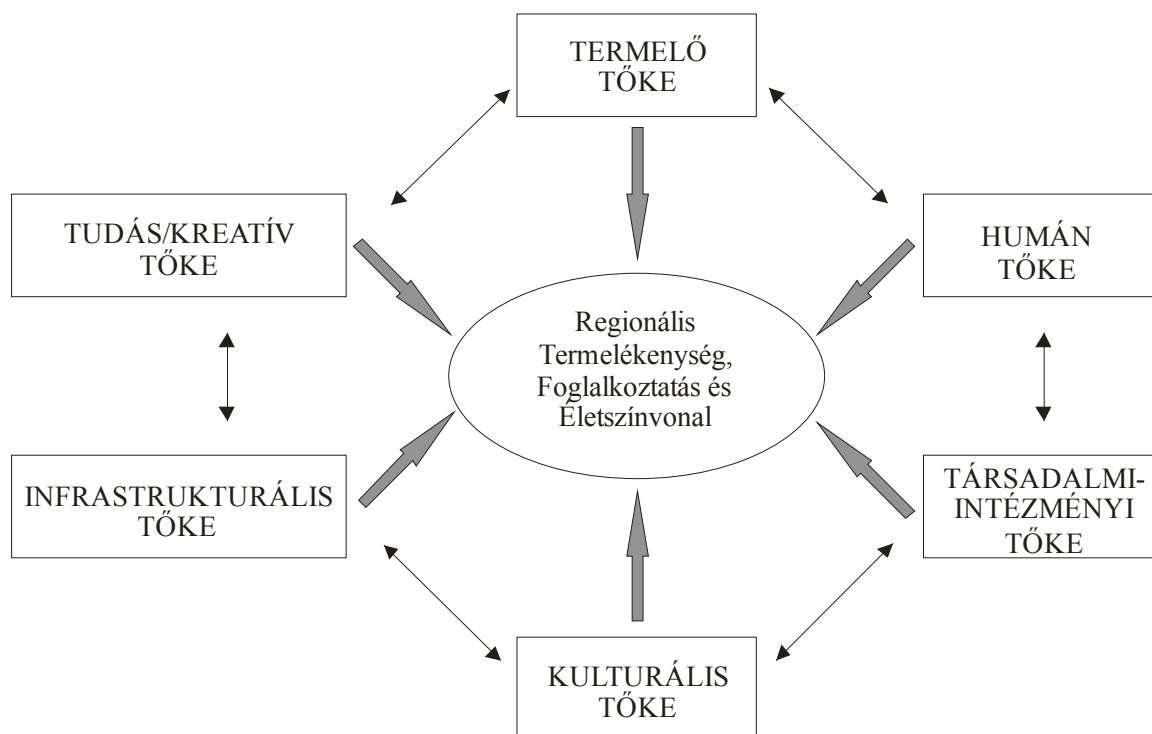
Forrás: Porter (2007, 7. o.)

A Regionális Versenyképességi Indexre erősen hatott Michael Porter munkássága, aki a *gazdasági növekedéssel* hozta kapcsolatba az életminőségre, jólétre ható tényezőket, összhangban az egységes versenyképesség fogalmával (Porter

2007). A lakosság jóléte, mint a versenyképesség javításának célja egyrészt függ az egy lakosra jutó jövedelemtől, amelyet a munkatermelékenység és a munkaerő hasznosítása (lényegében a foglalkoztatás) határoz meg (4. ábra). Másrészt a jólét függ a régió típusától, a régióban a vásárlóerő szintjétől is, azaz a megtermelt jövedelemből milyen átlagos életszínvonal származhat (egy kevésbé fejlett régióban általában olcsóbb a megélhetés, olcsóbbak a lakossági szolgáltatások, az ingatlanok stb.). Az EU-ban is vásárlóerő paritás alapján vetik össze az országok és régiók teljesítményét, de egy adott országon belül is fontos, hogy a helyi vásárlóerő hogyan befolyásolja az életszínvonalat.

Amíg *Porter* a versenyképességet a gazdasági növekedéshez közeli fogalomként értelmezi, addig *Kitson, Martin és Tyler* (2004) a regionális versenyképesség esetében az endogén fejlődés tényezőit tartja fontosnak. Hat olyan tényezőt emeltek ki, amelyeknél a „tőke” fogalma nyújt értelmezési keretet: termelő tőke, humán tőke, társadalmi-intézményi tőke, kulturális tőke, infrastrukturális tőke, tudás/kreatív tőke (5. ábra). A versenyképesség outputját három összefüggő mutatóval mérik: termelékenység, foglalkoztatás és életszínvonal. Szerintük a versenyképességre egyaránt hatnak *hard és szoft elemek*. Hard elemek alatt értve a jól mérhető gazdasági, demográfiai, infrastrukturális stb. tényezőket, míg szoft elemek a minőségi, nehezen mérhető jellemzőket takarják.

5. ábra A régiók versenyelőnyének forrásai

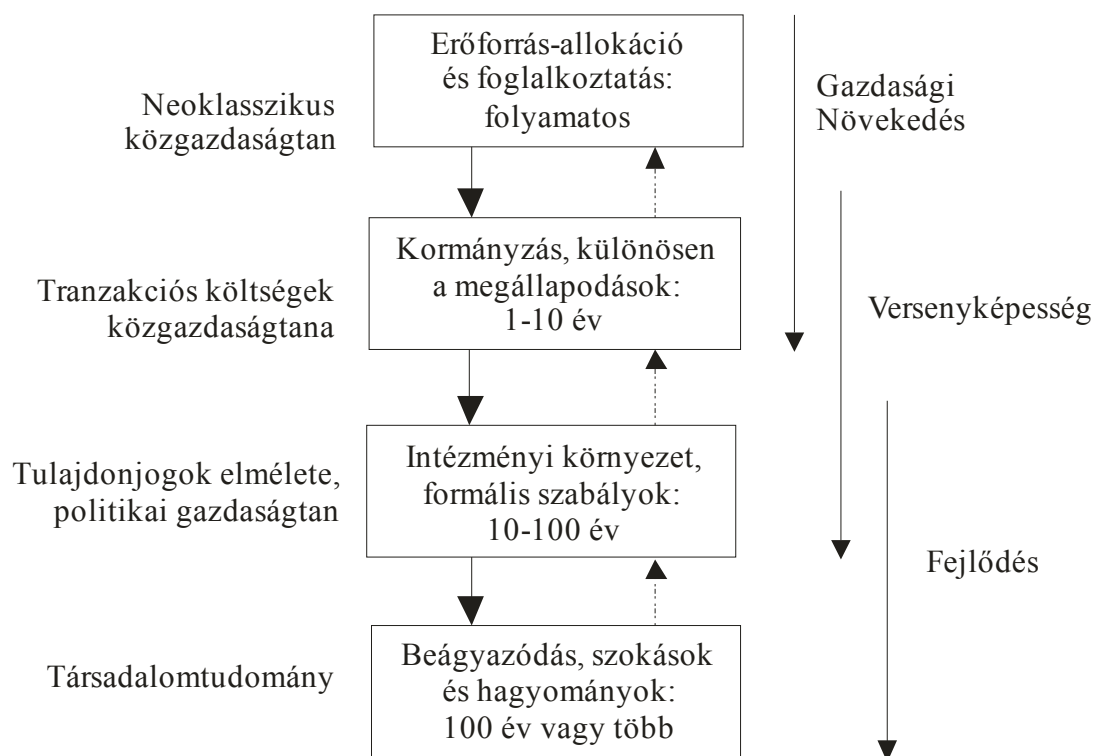

Forrás: Kitson et al. (2004, 995. o.)

Míg a termelő tőke viszonylag jól mérhető, addig pl. a humán tőkénél már komoly értelmezési és mérhetőségi vitákra lehet számítani. Továbbá a kulturális tőkének, avagy a társadalmi-intézményi tőkének nemcsak a mérése, hanem a definiálása is még kísérleti fázisban jár. A régiók versenyelőnyének fenti forrásai lényegében a területi tőke elemeit jelenítik meg, habár *Camagni* ismertetett rendszerezésétől részben eltérő fogalmi csoportosításban.

A fenti áttekintések alapján a régiók versenyképességével foglalkozó elismert irányzatok a versenyképességre úgy tekintenek, mint olyan tartós gazdasági növekedésre, amely a fejlődés társadalmi tényezőire is valamilyen módon tekintettel van. Úgy is összegezzhető, hogy a versenyképesség meghaladja a gazdasági növekedés szokásos értelmezését, beépítve a társadalmi fejlődés, haladás néhány fontosabb jellemzőjét, de továbbra is inkább gazdasági szempontú marad.

6. ábra Az időtáv szerepe a gazdasági döntésekben

Forrás: Williamson (2000) alapján a szerző kiegészítése

A gazdasági növekedés, versenyképesség és fejlődés időtávától függő eltérő értelmezhetőségénél jól alkalmazhatónak tűnik a 2009-ben megosztott Nobel-díjat kapó *Williamson* (2000) javaslata, aki az időtávot alapul véve az egyes közgazdasági irányzatok érvényességét érzékelteti széles társadalmi kontextusban (6. ábra). Rövid távon a kereslet-kínálat piaci törvényszerűségei érvényesülnek, az erőforrás-allokációt a mikroökonómiával, ügynökelméletekkel képesek vagyunk jól leírni, azaz a neoklasszikus közgazdaságtan felfogása (és az üzleti tudományok szempont-

rendszere) érvényesül (Lengyel 2010a). De középtávon (1-10 éves periódusban) már a gazdaságpolitikák, a kormányzás és a megállapodások, szerződések és vállalati szervezetek döntők, amit a tranzakciós költségek elméletével írhatunk le. Hosszabb távon (10-100 év) a politikai és jogi intézményi környezet a domináns, a tulajdonjogok és az intézményi közgazdaságtan egyéb kapcsolódó irányzatai, míg 100 évnél nagyobb periódusban már a szokások és hagyományok, a társadalom szerkezete. Ezeket a *Williamson-féle* szinteket nem szabad mereven kezelni, mivel inkább demonstrációs sémának feleltethetők meg, pl. az internet képes bizonyos rétegek mintakövetését igen gyorsan átalakítani.

Véleményem szerint az időtávot tekintve a gazdasági növekedés vizsgálatának és a növekedésre irányuló gazdaságpolitikáknak a hatóköre maximum egy évtized, kb. ennyire tehető a jól mérhető mutatók érvényességének hatóköre. Nyilván lehet hosszabb távra is számolni növekedési ütemeket, de az intézményi (jogsabályi) és technológiai háttér változása miatt ezen kvantitatív adatok magyarázatai már bizonytalanok válhatnak. A fejlődés, a jólét időbeli változása pedig intézményi és társadalmi meghatározottsága miatt hosszú távú. A versenyképesség kettős jelentést hordoz, egyrészt a versenyben elért jelenlegi pozíciót, ami a gazdasági növekedéssel és az egy lakosra jutó GDP-vel mérhető, másrészt a „képességet” is kifejezi, az időigényes közösségi beavatkozásokat, ami inkább a fejlődélméletekkel rokonítható. Emiatt szerintem a versenyképesség időtávja nagyobb, mint a gazdasági növekedésé, mert a pl. foglalkoztatás, a humán tőke képzettsége lassan változik. De kisebb, mint társadalmi fejlődésé, mert elsősorban a globális versenyben figyelembe vehető gazdasági szempontokra koncentrál, míg pl. a szabadságjogokra nem.

A fentiek alapján úgy vélem, hogy a regionális versenyképesség a globális versenyre adott középtávú válasz a szűkösen rendelkezésre álló javakért, erőforrásokért és vállalatokért. A versenyképesség esetében:

- szükséges, de nem elegendő a gazdasági növekedés, mert a rövid- és középtávon fejleszthető gazdaságon kívüli társadalmi tényezők (főleg a foglalkoztatás) is fontosak, amelyekre mérhető mutatókat próbálunk előállítani,
- nemcsak a mérés fontos, hanem a tudatos közösségi (kormányzati, helyi, civil szféra) beavatkozás „képessége” a sikeres jövőalakítás érdekében, amely beavatkozás gazdaságfejlesztési jellegű, avagy azt közvetlenül meghatározó háttérfeltételekre irányul.

6. Összegzés

Tanulmányomban elemeztem a regionális tudomány három, egymást is átfedő, több esetben szinonimaként használt kategóriáját: a regionális növekedést, fejlődést és versenyképességet. A mérvadó szakirodalom áttekintéséből kirajzolódik, hogy a közelmúlt jelentős változásai, a technológiai-informatikai forradalom és a globális verseny felerősödése és kiterjedtsége miatt az endogén felfogás nyert teret mind a

növekedési, mind a fejlődési irányzatoknál. Endogén alatt értve, hogy a termelékenységet javító technológiai változások nem külső adottságként jelennek meg, hanem a régió specifikus tényezőitől függenek.

Az endogén fejlődés vizsgálatához megfelelő keretet nyújthat a területi tőke, amely közgazdasági elvek alapján rendszerezi a legfontosabb hatótényezőket. Ezek a tényezők túlmutatnak a szokásos növekedési feltételeken, figyelembe veszik többek között a társadalmi tőkét is, illetve nehezen mérhető vegyes javakat (kapcsolatok stb.) tartalmaznak. Napjainkban nem alakult ki széles körben elfogadott álláspont a területi tőkéről, mint fogalomról és elemeiről, de a *Camagni-féle* javaslat megalapozottnak tűnik.

A regionális versenyképesség fogalmáról és értelmezéséről sincs egységes álláspont, az időtávot tekintve véleményem szerint hosszabb, mint a gazdasági növekedés, de rövidebb, mint a társadalmi fejlődés. A mérvadó irányzatoknál megjelenik, hogy a versenyképességet olyan mérhető mutatók együttesével vizsgálhatjuk, általában a munkatermelékenység és foglalkoztatás javulására közvetlenül ható gazdasági és társadalmi tényezőkkel, amelyek között az endogén fejlődés tényezői kerültek előtérbe. Úgy vélem, hogy *Williamson* javaslatát alapul véve és továbbgondolva megadható a növekedés, fejlődés és versenyképesség értelmezhetőségének időtávja, ezáltal a három fogalom egymáshoz való viszonya is némileg tisztázható. Amíg a növekedés és fejlődés egymástól jól elkülöníthető, addig a versenyképesség mindkét fogalommal bizonyos átfedésben van. De majd a szakmai viták során derül ki, az idő dönti el, hogy ez az értelmezés helyénvalónak és alkalmazhatónak bizonyul-e.

Felhasznált irodalom

- Annoni, P. – Kozovska, K. (2010): *EU Regional Competitiveness Index*. European Commission Joint Research Centre, Luxembourg.
- Altmann, M. P. (2010): *Contextual development economics*. Springer, New York.
- Armstrong, H. – Taylor, J. (2000): *Regional Economics and Policy*. (3rd ed) Blackwell, Malden (MA).
- Ács, Z. J. – Varga A. (2000): Térbeliség, endogén növekedés és innováció. *Tér és Társadalom*, 4., pp. 23–39.
- Bajmócy Z. (2011): *Bevezetés a helyi gazdaságfejlesztésbe*. JATEPress, Szeged.
- Barca, F. (2009): *An agenda for a reformed cohesion policy. A place-based approach to meeting European Union challenges and expectations*. Independent report. Letöltve: 2010.11.10.
http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/policy/future/pdf/report_barca_v0306.pdf
- Barkley, D. L. (2008): Evaluations of Regional Competitiveness: Making a case for case studies. *The Review of Regional Studies*, 2., pp. 212–143.
- Benko, G. (1999): *Regionális tudomány*. Dialóg Campus, Budapest – Pécs.
- Bourdieu, P. (2002): *A gyakorlati észjárás*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Bristow, G. (2010): *Critical reflections on regional competitiveness*. Routledge, London – New York.

- Camagni, R. (2002): On the Concept of Territorial Competitiveness: Sound or Misleading? *Urban Studies*, 13., pp. 2395–2411.
- Camagni, R. (2008): Regional competitiveness: towards a concept of territorial capital. In Capello, R. – Camagni, R. – Chizzolini, B. - Fratesi U. (eds): *Modelling regional scenarios for the enlarged Europe*. Springer-Verlag, Berlin, pp. 33–47.
- Camagni, R. (2009): Territorial capital and regional development. In Capello, R. – Nijkamp, P. (eds): *Handbook of regional growth and development theories*. Edward Elgar, Cheltenham, pp. 118–132.
- Camagni, R. – Caragliu, A. – Perucca, G. (2011): Territorial capital. Relational and human capital. (draft version) PRIN. Letöltve: 2011.09.12.
http://www.internet.it/aisre/minisito/CD2011/pendrive/Paper/Camagni_Caragliu_Perucca.pdf
- Capello, R. (2007a): *Regional economics*. Routledge, London – New York.
- Capello, R. (2007b): A forecasting territorial model of regional growth: the MASST model. *The Annals of Regional Science*, pp. 753–787.
- Capello, R. (2008): Space and Theoretical Approaches to Regional Growth. In Capello, R. – Camagni, R. – Chizzolini, B. - Fratesi U. (eds): *Modelling regional scenarios for the enlarged Europe*. Springer-Verlag, Berlin, pp. 13–31.
- Capello, R. – Caragliu, A. – Nijkamp, P. (2009): *Territorial capital and regional growth: increasing returns in cognitive knowledge use*. Tinbergen Institute Discussion Paper, TI 2009-059/3, Amsterdam.
- Capello, R. – Nijkamp, P. (eds) (2009): *Handbook of regional growth and development theories*. Edward Elgar, Cheltenham.
- Chant, S. – McIlwaine, C. (2009): *Geographies of development in the 21st century*. Edward Elgar, Cheltenham.
- Csizmadia Z. (2009): *Együttműködés és újítóképesség. Kapcsolati hálózatok és innovációs rendszerek regionális sajátosságai*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- EC (1999): *Sixth Periodic Report on the Social and Economic Situation and Development of Regions in the European Union*. European Commission, Luxembourg.
- EC (2001): *Second Report on Economic and Social Cohesion*. European Commission, Brussels.
- EC (2008): *European Competitiveness Report 2008*. European Commission, Brussels.
- EC (2010): *A GDP-n innen és túl – A haladás mérése változó világunkban*. European Commission, Brussels.
- Fenyővári Zs. – Lukovics M. (2008): A regionális versenyképesség és a területi különbségek kölcsönhatásai. *Tér és Társadalom*, 2., pp. 1–20.
- Gardiner, B. – Martin, R. – Tyler, P. (2004): Competitiveness, Productivity and Economic Growth across the European Regions. *Regional Studies*, 9., pp. 1045–1068.
- Garelli, S. (2003): Competitiveness and Nations: the fundamentals. *IMD Competitiveness Yearbook 2003*. IMD, Lausanne, pp. 702–713.
- G.Fekete É. (2008): A versenyképesség értelmezése kevésbé fejlett térségekben. In Lengyel I. – Lukovics M. (szerk.): *Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében*. SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei, JATEPress, Szeged, pp. 130–152.
- Hayami, Y. – Godo, Y. (2005): *Development economics*. Oxford University Press, Oxford – New York.

- Huggins, R. – Thompson, P (2010): *UK competitiveness index 2010*. Centre for International Competitiveness, Cardiff School of Management, University of Wales Institute, Cardiff.
- IMD (2010): *The World Competitiveness Yearbook*. IMD, Lausanne.
- Kitson, M. – Martin, R. – Tyler, P. (2004): Regional Competitiveness: An elusive yet key concept? *Regional Studies*, 9., pp. 991–999.
- Krugman, P. (1994): Competitiveness: A dangerous obsession. *Foreign Affairs*, 2., pp. 28–44.
- Lengyel B. – Ságvári B. (2009): Kreatív foglalkozások és regionális tudásbázis: fogalmak, folyamatok és területi összefüggések. *Tér és Társadalom*, 4., pp. 1–26.
- Lengyel I. (2000): A regionális versenyképességről. *Közgazdasági Szemle*, 12., pp. 962–987.
- Lengyel I. (2003): *Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon*. JATEPress, Szeged.
- Lengyel I. (2010a): *Regionális gazdaságfejlesztés. Versenyképesség, klaszterek és alulról szerveződő stratégiák*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lengyel I. (2010b): A regionális tudomány „térnyerése”: reális esélyek avagy csalfa délibábok? *Tér és Társadalom*, 3. pp. 11–40.
- Lengyel I. – Rechnitzer J. (2004): *Regionális gazdaságtan*. Dialóg Campus, Budapest – Pécs.
- Lengyel Gy. – Szántó Z. (2006): *Gazdaságpszichológia*. Aula Kiadó, Budapest.
- Lin, N. (2006): Building a network theory of social capital. In Lin, N. – Cook, K. – Burt, R. S. (eds): *Social capital- theory and research*. (4. kiadás) Transactions Publishers, New Brunswick, pp. 3–29.
- Lukovics M. (2008): *Térségek versenyképességének mérése*. JATEPress, Szeged.
- Malecki, E. J. (2002): Hard and Soft Networks for Urban Competitiveness. *Urban Studies*, 5-6., pp. 929–945.
- Mackinnon, D. – Cumbers, A. (2007): *An introduction to economic geography*. Pearson, Harlow.
- Málovics Gy. – Bajmócy Z. (2009): A fenntarthatóság közgazdaságtani értelmezései. *Közgazdasági Szemle*, 5., pp. 464–483.
- Minerva, G. A. – Ottaviano, G. I. P. (2009): Endogenous growth theories: agglomeration benefits and transportation costs. In Capello, R. – Nijkamp, P. (eds): *Handbook of regional growth and development theories*. Edward Elgar, Cheltenham, pp. 86–97.
- Nafzinger, E. W. (2006): *Economic development*. (4th ed) Cambridge University Press, New York.
- Nemes Nagy J. (2009): *Terek, helyek, régiók. A regionális tudomány alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Nijkamp, P. – Abreu, M. (2009): Regional development theory. In Kitchin, R. – Thrift, N. (eds): *International encyclopedia of human geography*. Elsevier, Amsterdam (9. kötet), pp. 202–207.
- Pike, A. – Rodrigues-Pose, A. – Tomaney, J. (2006): *Local and regional development*. Routledge, London – New York.
- Pike, A. – Rodrigues-Pose, A. – Tomaney, J. (eds) (2011): *Handbook of local and regional development*. Routledge, London – New York.
- Porter, M. E (2007): *Competitiveness: implications for Central Europe and the Czech Republic*. Paper presented in Prague, 22. October.
- Putnam, R. D. (2006): Egyedül tekézni: Amerika csökkenő társadalmi tőkéje. In Lengyel Gy. – Szántó Z. (szerk.): *Gazdaságpszichológia*. Aula Kiadó, Budapest, pp. 207–219.

- Rechnitzer J. (2008): A regionális fejlődés súlypontjainak átrendeződése, új súlypont: a tudás. In Lengyel I. – Lukovics M. (szerk.): *Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében*. JATEPress, Szeged, pp. 13–25.
- Rechnitzer J. – Smahó M. (2011): *Területi politika*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Samuelson, P. A. – Nordhaus, W. D. (2000): *Közgazdaságtan*. KJK KERSZÖV, Budapest.
- Sen, A. (2003): *A fejlődés mint szabadság*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Stiglitz, J. E. – Sen, A. – Fitoussi, J. P. (szerk.) (2010): A Bizottság jelentése a gazdasági teljesítmény és a társadalmi fejlődés méréséről. *Statisztikai Szemle*, 3., pp. 305–320.
- Stimson, R. – Stough, R. R. – Salazar, W. (2009): *Leadership and Institutions in Regional Endogenous Development*. Edward Elgar, Cheltenham.
- Stimson, R. – Stough, R. R. – Nijkamp, P. (2011): *Endogenous regional development*. Edward Elgar, Cheltenham.
- Stimson, R. J. – Stough, R. R. – Roberts, B. H. (2006): *Regional economic development. Analysis and planning strategy*. Springer, Berlin.
- Storper, M. (1997): *The regional world*. The Guilford Press, New York.
- Szentes T. (2011): *Fejlődés-gazdaságtan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szirmai V. (szerk.) (2009): *A várostérségi versenyképesség társadalmi tényezői*. Dialóg Campus, Budapest – Pécs.
- Todaro, M. P. – Smith, S. C. (2009): *Economic development*. (10th ed) Addison-Wesley, Harlow.
- Tóth B. (2010): Az immateriális és a területi tőke összefüggései. *Tér és Társadalom*, 1., pp. 65–81.
- Tóth B. (2011): A magyar középvárosok teljesítménye a területi tőke tükrében. *Területi Statisztika*, 5., pp. 530–543.
- Van Deth, J. W. (2008): Measuring social capital. In Castiglione, D. – Van Deth, J. W. – Wolleb, G. (eds): *The handbook of social capital*. Oxford University Press, Oxford – New York, pp. 150–176.
- Varga A. (2009): *Térszerkezet és gazdasági növekedés*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- WEF (2010): *The Global Competitiveness Report 2010-2011*. World Economic Forum, Genf.
- Williamson, O. E. (2000): The new institutional economics: taking stock. *Journal of Economic Literature*, 38., pp. 595–613.